

Я. Юхимук, асп.
Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, Киев

Немиметический экфрасис в романах П. Хёга и В. Орлова

В статье осуществляется попытка демаркации границ экфрасиса и экфрастического описания, утверждается целесообразность использования писателями немиметического экфрасиса. Анализируются романы П. Хёга ("Тишина") и В. Орлова ("Альтист Данилов"), автор дает определение термину "экфрасис" его черты и функции.

Ключевые слова: экфрасис, музыкальный экфрасис, интермедийность, магический реализм, постмодернизм, П. Хёг, В. Орлов.

Y. Yukhymuk, post-graduate stud.
Shevchenko Institute of Literature National Academy
of Sciences of Ukraine, Kyiv

Non-mimetic ekphrasis in the novels by P. Høeg and V. Orlov

The article concerns issues of recognizing and using the non-mimetic ekphrasis. Much attention given to the difference between terms ekphrasis and ekphrastic description. It is analyzed features and functions of music ekphrasis in the novels by P. Høeg ("The Quiet Girl") and V. Orlov ("Violist Danilov").

Keywords: ekphrasis, musical ekphrasis, intermediality, magic realism, postmodernism, P. Høeg, V. Orlov.

УДК 82-929

О. В. Якименко, канд. філол. наук, асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

АНТИВОЄННА НОВЕЛІСТИКА НАТАЛІ РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРИ "ВТРАЧЕНОГО ПОКОЛІННЯ"

У статті досліджено антивоєнну малу прозу Наталі Романович-Ткаченко в контексті літератури "втраченого покоління". На матеріалі творів "В країні горя й руїни" та "Стефан з Синевіцька Вижнього" окреслено ідейно-тематичні виміри, визначено жанро-стильові й поетикальні особливості антивоєнної прози письменниці. Розкрито природу жіночого бачення війни.

Ключові слова: "втрачене покоління", поетика, психологізм, критична ситуація, потік свідомості.

Авторкою вислову "втрачене покоління" стала Гертруда Стайн. Так вона визначала літературну течію, яка існувала в період між двома війнами – Першою та Другою світовою. Вислів "втрачене покоління" став відомим завдяки Ернесту Хемінгуею, який використав слова Стайн як епіграф до роману "І сонце сходить" (друга назва "Фіеста"). Вислів "втрачене покоління" став використовуватися і для позначення певного соціально-психологічного феномена. "Втраченим" називали покоління людей, які пройшли кризу випробування світової війни. Біль і душевне сум'яття цих людей передавали у своїх творах письменники, які на власні очі бачили пекло війни.

Антивоєнна проза Н. Романович-Ткаченко (оповідання "В країні горя й руїни", новели "Стефан з Синевіцька Вижнього", "Життя людське") продовжує низку творів про українське "втрачене покоління". Український народ, втягнений у братовбивчу війну, постраждав чи не найбільше. Письменники О. Кобилянська, К. Поліщук, В. Стефаник, О. Турянський та ін. бачили молоде покоління, яке втратило не лише здоров'я, а й віру в життя та майбутнє. Величезні втрати серед молоді, покликаної на фронт по обидва боки кордону, дозволяють говорити про українців як про "втрачену" націю.

Метою даної статті є дослідження антивоєнної новелістики Наталі Романович-Ткаченко в контексті літератури "втраченого покоління".

Під час Першої світової війни Н. Романович-Ткаченко не змогла стояти осторонь проблем, з якими зіткнулися українці Західного регіону. Вона вступає до "Всероссийского Союза Городов помощи больным и раненым воинам" ("Второй Сибирский передовой врачебно-питательный отряд" при Комітеті Південно-Західного фронту, виконує обов'язки завідувачки дитячим загоном біженців. У 1916 р. працює на Буковині та Галичині.

В основу оповідання "В країні горя й руїни" лягли враження Н. Романович-Ткаченко від її проживання в окупованій Галичині. Твір прикметний тим, що внаслідок перебування у викликаній війною межовій ситуації між життям і смертю відбувається зрушення у світогляді письменниці – звернення до Бога, що зумовило використання християнської символіки. На початку

оповідання з'являються образи Ісуса Христа й Діви Марії "з добрими лагідними обличчями та зворушливо-піднесеними для благословення руками" [2, т. 67, с. 135] як образи захисників поневоленого краю: "Спокій країні отсій! – ніби промовляють камені статуї" [2, т. 67, с. 135]. Твір побудовано на антитезах: благодать і спокій під Божим благословенням – і пустка й розруха, спричинені війною; буяння розкішної природи, "божого краси" [2, т. 68, с. 258] – і "зруйновані людські гнізда" з їх "чорними, порожніми очима" [2, т. 67, с. 136].

Н. Романович-Ткаченко показує воєнний тил, немов просвічує рентгенівським променем хворобу зсередини. Вона висуває прямі обвинувачення самодержавній Росії, яка під гаслом "визвольної" провадила загарбницьку братовбивчу війну. Священик-галичанин говорить: "Чи є, пані, більш нещасливий нарід за нас, українців, щоб був сам собі ворогом?! Щоби брат мій з Волини був мені "ворог", щоби ішов з рушницею проти мене, свого брата з Галичини?" [2, т. 67, с. 143]. Оповідачка, від імені якої ведеться розповідь, – українка з Наддніпрянщини – боляче сприймає побачене. "Освободителі" примушують мирне населення безупинно рити шанці для продовження кривавої різанини: "В сих шанцях, вирихтих їх руками, завойовники ховатимуть ся; звідсіля завойовники влучатимуть у їх братів, у кривих..." [2, т. 68, с. 260]. В оповіданні проголошується ідея національної єдності галицьких, волинських і наддніпрянських українців як носіїв однієї мови. Галичани в героїні-оповідачці бачать "рідну людину", бо "всі ж ми діти одної України" [2, т. 68, с. 257]. Н. Романович-Ткаченко не могла спокійно дивитися на самознищення нації, розділеної державними кордонами двох світових імперій.

Письменниця чи не першою в українській літературі виводить образи начальників повітів – представників місцевої адміністрації, – "кому привольно – весело жити на фронті" [2, т. 67, с. 145]. Один, підтримуючи шовіністичну політику імперії, забороняє навчання дітей українською мовою, наказує знищити українські книжки і жорстоко переслідує тих, хто їх читає. Він продовжує лінію офіційної російської пропаганди, наголошуючи, що в його краї немає лиха, немає сиріт, немає населення, яке бідувало б... Інший – "розумний та хитрий єзуїт" [2, т. 68, с. 265], "Юда"

[2, т. 68, с. 264], – як подумки називає його героїня. "Сей виловлює свою поживу. Відкриває свої обійми громадського діяча, гуманіста, педагога й т. ин. й вловлює ними необачні зголоднілі на громадську роботу люди..." [2, т. 68, с. 265]. Сприяють начальнику москвофіли, його головні порадики, які допомагають знищувати своїх вчорашніх співвітчизників. А інтелігенцію, яка береться до патріотичної роботи, начальник висилає "за вороже відношення до Росії" [2, т. 68, с. 266] або ж погрожує їй. Н. Романович-Ткаченко викриває злочини проти людства, спричинені війною: "Невеличке культурне містечко зі своїм своєрідним життям опинилося в руках свавільних сатрапів-завойовників. І нищиться все: і елементарні права громадян, їх культура, просвіта, й навіть право на життя в своїй хаті" [2, т. 68, с. 266].

Новаторським було і різко негативне трактування письменницею образів жандармів, яких царська влада насадила на окупованій території: "Він, сей грубий, некультурний жандарм [...] він має тут повне право" [2, т. 67, с. 150], "Певний себе, як справжній господар у сім таборі" [2, т. 68, с. 268], "завойовник і чужинець" [2, т. 68, с. 254]. У своїх пізніших творах вона описуватиме Росію як "жандарма Європи".

Твір викликає враження справді пережитого авторкою, переболілого нею: "Чорні тіни біженців, що бажаючи повернути ся до-дому, до своїх спопелілих осель, оточили канцелярію пана начальника, хмарою встають передо мною й болюче питання: "де їм діти ся?" розриває мені груди. А другою хмарою встають тіни "виселенців", таких самих зголоднілих, холодних, які міряють шляхи від вязниці до вязниці на довгому просторі – від Галиччини до Сибіру.

Де вихід? Де кінець всьому лиху, сій руїні?" [2, т. 68, с. 266]. Н. Романович-Ткаченко показує жахливі наслідки протиборства між двома імперіями: зруйнований край, негачія духовних цінностей нації, лицемірство у вищих керівних колах, переслідування патріотично налаштованих українців, в'язниці, заслання.

Тема воєнного лихоліття поєднана з темою духовної нездоланності народу. Біженці, які рік живуть неначе в циганському таборі, як звірі в лісі, борючись із голодом, хворобами і смертю, не втрачають сподівань на краще життя. Люди, виснажені й

принижені, спромоглися зберегти в душі духовні якості нації, християнську віру: "Раптом по лісі лунає якийсь гомін. Цілий хор невидимих голосів наповнює ліс якимись дивними акордами. Ось вони ритмічно й урочисто, все гучнійше, розлягають ся й зворушливо летять у гору. В сих акордах чуєть ся ніби подяка й благання, хвала й ридання. [...]"

Молитва!..

Люди, що втратили дах над головою, господарство, весь свій добробут, люди, що тиняють ся в лісі, ховаючись між деревами, обдерті, знищені, зруйновані, – перед заступленням ночі звертають ся до Творця світа й співають хвалу йому, що дав їм отсе життя..." [2, т. 68, с. 271].

Продовжує християнські мотиви у творчості Н. Романович-Ткаченко антивоєнна новела "Стефан з Синевіцька Вижнього", написана також під впливом побаченого в окупованій Галичині. Цей твір незвичайний тим, що авторка звернулася до ще одного болючого питання української історії періоду Першої світової війни: проблеми біженців.

У Святий Вечір, коли "народився той, хто прикликав людей до любови, а не ворожнечі" (тут і далі курсив мій – Авт.) [3, с. 24], самотній Стефан, який втратив усе: родину, господарство, "дивить ся на ту саму зірку на сході, що стала колись над Вифлєсмом і чекає, чи не зявлять ся янголи біля неї зі співами: "Слава в вишніх Богу, і на землі мир, в чоловіцєх благоволеніє".

І чи не зробить ся тоді друге чудо, чи не зявлять ся тоді до нього нього янголи, – кохана Олена й маленькі Василько, Михась і Наталочка" [3, с. 26]. Перед замерзаючим на морозі Стефаном, ніби кінокадри, проносять ся спогади про його життя. Цей твір – один з небагатьох, в яких письменниця зображує світ душі селянина.

Провідне місце в новелах зламу століть займає зображення почуттів героя в критичній ситуації. Ю. Кузнецов виділив болювий ряд переживань, який "деструктує свідомість". Це, на думку вченого, "напруження (тривога), страх, депресія, біль, смерть" [1, 247]. Градацію почуттів героя відтворено в новелі "Стефан з Синевіцька Вижнього".

Коли родина Стефана вирушила у фатальну подорож, головний герой жартував, "був веселий, ще *мав надію*" (тут і далі курсив мій – Авт.). "Він молодий, міцний хлоп. Закручував довгий вус, блищав чорними очима й боровся" [3, с. 27]. Стефан *вірив*, що господарство (та й життя) можна відновити, *якщо будуть сила та здоров'я* (підкреслення моє – Авт.). З приходом осені, а за нею й холодів, Стефанові тьохнуло серце, він похолов, але *надія* наповнювала його істоту, хоча в серце закралась "велика *туга*" [3, с. 31]. Як захворіла перша дитина, кардинально змінився портрет героя: "Зморшки суворі вкривають високе чоло селянина, червоні плями виступають на змарнілих щоках... Великі, грубі, звиклі до заступа, до коси руки стискають ся в *безпомічній розпуці*" [3, с. 33]. Авторка підкреслює внутрішній стан героя промовистою деталлю: "*Безнадійно* стукотять краплі по наметі" [3, с. 33]. У лікарні напруга продовжує зростати: "*Апатично* відповідає Стефан, весь чорний з горя та клопоту, з запалими очима, з вскуйовдженим волоссям, що довгими пасмами висуваєть ся з під широкого чорного бриля" [3, с. 33]. Надалі депресивний стан героя поглиблюється. Як поклали першу дитину до лікарні зі страшним діагнозом "дифтерит", авторка попереджає про фатальний кінець за допомогою прийому паралелізму: "Товаришують їм (героям – Авт.) *журба й розпука*, а навздогін їм завиває вітер нагоняючи все нові хмари, холод та смерть заповідаючи" [3, с. 35]. Коли ж, поховавши дітей, Стефан усвідомлює, що захворіла й дружина, "*божесвільно* гукає" до неї [3, с. 37]. Кінцевий стан героя, біль самотності зображується знову через паралелізм: "Зима лютувала на дворі, знущаючись над обнаженими деревами, морозила землю.

Чи не більша *зима вийшла в душу його* (Стефана – Авт.)? Чи не дужче згущало ся лихо з нього?" [3, с. 38]. Таким чином, авторка відтворила психічні процеси героя, який перебуває у стані депресії. Важливими елементами психологічної характеристики Стефана є описи зовнішності, які змінюються залежно від його внутрішнього стану.

Духовно зламанний, безпорадний велетень, відірваний від землі, від родини, з відчаю ридає: "Ніби завивання вовка розлягло ся серед снігової рівнини... то ніби плач покинутої дитини,

яка заблукала в непрохідному лісі" [3, с. 25]. Це біль всього покоління, знищеного війною. Символічним у творі є образ лікарняної брами, це ніби ворота в потойбіччя, через які пройшла вся родина героя, щоб більше не повернутися. Стефан залишився чатувати біля цих воріт, чекаючи своєї смерті, а з нею й зустрічі з сім'єю. Символічним є й те, що герой замерзає саме на Святий вечір – час, коли вся родина збирається разом.

Композиція новели відповідає кільцевому типу: помітне епічне начало, виражений сюжетно-подійний план. Письменниця поступово відтворює ряд больових переживань Стефана через низку взаємопов'язаних психологічних процесів. Гостра конфліктність, передача думок і почуттів героя характеризують твір як новелу, близьку до "потіку свідомості". Тло виступає як еманация душі Стефана, інші персонажі твору, головню як і його родина, зображені другорядними, завдяки чому читач фокусує увагу на психічних процесах головного героя, вони виступають на перший план. Потік переживань Стефана передається через чуттєву ("потік почуттів") раціональну ("потік думок") та вольову сфери ("потік мовлення", рухи, дії та вчинки) (за теорією Ю. Кузнецова – Авт.).

Оригінальним композиційним прийомом у творі є образ дороги, якою в пошуках притулку в оточенні інших біженців мандрує Стефан з родиною. "Дорога" є наскрізною деталлю, проходить через усю розповідь і виконує роль організуючого центру системи мікрообразів: "Віз помалу котить ся порожнім шляхом, маючи такий самий віз, попереду й позаду себе. Наче хтось невидимий керує сею довгою низкою возів, напятих наметами, обвішаних начинням і шматтям. Щось жене ту довгу низку халуп на колесах; щось грізне, невмолиме змусило їх кинути хати, лани, худобу, рідний куток, у якому тільки й світило їм сонце, й сунути просто й не зупиняючись, все далі й далі в світі" [3, с. 28]. У лісі проти неба під вітром і дощем ночують потомлені мандрівники з дітьми. Авторка показує неприродність такого людського існування у ХХ столітті й передає це через такий промовистий образ: "Місяць [...] здивований трохи: замість звірів, птахів, – *люде* в лісі (курсив мій – Авт.). Той самий місяць, що перед віками бачив тут дикунів-людей" [3, с. 29].

"Тут на "пункті", наче отара овець зібрані були зруйновані, змучені, збідовані люде, які покірливо йшли, де б їм не сказали. Після довгої дороги, невідомими ланами, лісами, трапляли вони "на пункт", спочивали тут, підживляли ся горячим варевом, і знову їхали далі, покірливі, байдужі. Одно в них бажання, одно почуття було: "до дому" [3, с. 29–30]. І, здається, немає кінця-краю цій дорозі, а омріяний дім виявляється недосяжним маревом, який все більше і більше віддаляється від путівників (фата моргана).

Авторка в новелі неодноразово порівнює страждання героїв з деревами, які потерпають від вітру й негоди. На початку й наприкінці твору вона подає їх як наскрізну деталь (символ): "Деякі найвеличніші, найвищі, не витримують тягару, що білим пухом висить на них. Віти їх позгинались, віти їх полопались, деякі вже й на землю впали. А інші, а решта, простягнені до неба, мов велетенські білі мохнаті руки в благанню – зменшити тягар надмірний... Холодно, суворо... Чи ж вчуєть ся мовчазне благання?" [3, с. 39]. Так на прикладі драми однієї родини Н. Романович-Ткаченко показала трагедію всього Галицького краю часів окупації російськими "освободителями". В її творах Перша світова війна відображена як колосальний катаклізм. Письменниця показала крихкість людського існування в умовах протистояння двох світових імперій.

Н. Романович-Ткаченко показує жахливі наслідки протиборства між двома імперіями: зруйнований край, негачія духовних цінностей нації, лицемірство у вищих керівних колах, переслідування патріотично налаштованих українців, в'язниці, заслання; порушує питання про проблему біженців. Тема воєнного лихоліття поєднана з темою духовної нездоланності народу. Біженці, які рік живуть неначе в циганському таборі, як звірі в лісі, борючись із голодом, хворобами і смертю, не втрачають сподівань на краще життя. Люди, виснажені й принижені, спромоглися зберегти в душі духовні якості нації, християнську віру.

Антивоєнна проза Н. Романович-Ткаченко продовжує низку творів про українське "втрачене покоління". Український народ, втягнений у братовбивчу війну, постраждав чи не найбільше. Письменники О. Кобилянська, К. Поліщук, В. Стефаник, О. Ту-

рянський та ін. бачили молоде покоління, яке втратило не лише здоров'я, а й віру в життя та майбутнє. Величезні втрати серед молоді, покликаної на фронт по обидва боки кордону, дозволяють говорити про українців як про "втрачену" націю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: Проблеми естетики і поетики – К.: Зодіак-ЕКО, 1995.– 304 с.
2. Романович-Ткаченко Н. Д. В країні горя й руїни // Літературно-науковий вісник. – 1917, – Т. 67.– С. 135–151; 1918, – Т. 68.– С. 254–284.
3. Романович-Ткаченко Н. Д. Стефан із Синевіцька Вижнього // Літературно-науковий вісник. – 1918, – Т. 69, Кн. 1. – С. 24–40.
4. Хом'як Т. Виразник настроїв "втраченого покоління" / Т. Хом'як // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 1997. – № 1. – С. 34–42.

Стаття надійшла до редакції 24.04.15

О. В. Якименко, канд. філол. наук, асист.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

Антивоенная новеллистика Наталии Романович-Ткаченко в контексте литературы "потерянного поколения"

В статье рассмотрено антивоенную малую прозу Наталии Романович-Ткаченко в контексте литературы "потерянного поколения". На материале произведений "В стране горя и руины" и "Стефан из Синевыцка Выжнего" проанализировано идейно-тематические параметры, определено жанрово-стилистические и поэтикальные особенности антивоенной прозы писательницы. Раскрыто природу женского видения войны.

Ключевые слова: "потерянное поколение", поэтика, психологизм, критическая ситуация, поток сознания.

O. Yakymenko, Ph. D.
Institute of Philology, Taras Shevchenko University of Kyiv

Natalia Romanovych-Tkachenko's anti-war short prose in the context of literature "Lost Generation"

In the article Natalya Romanovych-Tkachenko's anti-war short prose were investigated in the context of literature "Lost Generation". Based on the materials of such works as "In The Country Of Grief And Ruin" and "Stefan From Synevitska Vyzhnoho" ideological and thematic aspects, genre and style, poetic features of writer's anti-war prose were designated. Also the nature of women vision of war was exposed.

Keywords: "Lost Generation", poetics, psychologism, critical situation.